

Å lytte til historiens sus

Eller: Historie som emne for kulturforskningen

AV ANNE ERIKSEN

det er en alminnelig sannhet at historie er *viktig*, både på individ-, og samfunnsnivå. Historie gir identitet og tilhørighet for enkeltpersoner, grupper og nasjoner. Historie legitimerer rettigheter og begrunner krav av både kulturell og politisk art. "Historie" er gangbar argumentasjon i mange ulike sammenhenger og trenger i seg selv ikke ytterligere begrunnelser. I norsk offentlighet er en slik historieforståelse formulert i flere dokumenter med tildels vidtrekkende betydning gjennom de siste ti-årene. Regjeringens kulturmeldinger, både for 1970- og 1980-årene fremhever at i dagens situasjon av raske kulturelle endringer er arbeidet med å ta vare på historie og kulturminner særlig viktig, "for å gi sammenheng og stabilitet, for å gi identitet"¹.

Kulturmeldingen var også bakgrunnen for at det norske Forskningsrådet gjorde "Kultur- og tradisjonsformidlende forskning" til et hovedinnsatsområde for 1980- og 1990-årene. I handlingsplanen for det omfattende forskningsprogrammet som ble satt opp, presenteres det en forståelse av kulturbegrepet som nettopp legger vekt på tradisjon og historie. Her skriver H. F. Dahl at historisk bevissthet "kan gi faste symboler og referansepunkter for felles grunnverdier i samfunnet". Det sies videre at historiebevissthet gir kollektiv identitet og selvfor-

ståelse, gir sammenheng og helhet, øker for toleransen og danner dessuten grunnlag for kritisk bevissthet².

Det demokratiske historiesynet som bl.a. hevdes innen oral history — på norsk under slagordet "retten til en fortid" — og som også mye kulturforskning slutter opp om, er et annet uttrykk for den samme tankegangen³. Her dreier det seg ikke bare om å "gi folket tilbake dets historie", men for en stor del også om å involvere de interesserte amatører i selve kunnskapsproduksjonen. På denne måten blir historiske undersøkelser og historieskriving til politisk aktivitet, fordi den historiske bevissthet tenkes å føre til politisk bevissthet⁴.

Motsatt er "historieløshet" en fare og trussel, eller også kilde til undertrykkelse og avmakt. "Historieløshet" forbindes med mangel på identitet, tilhørighet, sosial synlighet og sosiale og politiske rettigheter. Samtidig kan begrepet fungere som en beskyldning — f.eks. mot ungdommen. Da får det overtoner av moralsk forargelse: De historieløse mangler ikke bare identitet, men også ansvarsfølelse, de er uten ankerfeste og forpliktelse i tilværelsen. Historieløshet blir til asosialitet. "Retten til en fortid" glir over i "plikten til en fortid", og kan få både politiske og moralske implikasjoner⁵. Et historiebegrep som på den ene side er så sterkt verdiladd og på den annen

side fremstår som så "naturlig", har skapt en viss interessert mistanke hos kulturforskere. *Hvorfor* kan historie gi identitet og tilhørighet? Hvorfor er historie en "rettighet"? Og fremfor alt: hvorfor virker det hele så selvfølgelig at det nesten blir vanskelig å stille spørsmål ved det? Innen kulturforskningen har denne type spørsmål etterhvert tiltrukket seg adskillig oppmerksomhet, noe boktitler som f.eks. "Brugte historier", "The Past is a Foreign Country" og "Making Histories" tydelig forteller om⁶. Her diskuteres samfunnets bruk av historiekunnskap og historieproduksjon, her betraktes fortidsforståelse og -forvaltning i seg selv som et interessant aspekt ved kulturen.

Ytterligere et moment som kan bidra til å styrke denne nysgjerrigheten overfor et naturliggjort historiebegrep er dessuten at refleksivitetsdebatten, slik vi kjenner den fra kulturfagene de senere årene, har fått en annen dreining blant historikere. Antropologer, etnologer og folklorister har i en del år ført en diskusjon om det virkelighetsskapende aspektet ved den egne virksomheten: Å synliggjøre kultur, å skrive om kultur bidrar i et visst monn til at denne kulturen "finnes" og til at den ser ut slik som den blir beskrevet⁷ er tildels et spørsmål om det hierarkiske forholdet mellom forsker og informant, og dermed om makt og sosiale relasjoner, men det er også et mer grunnleggende erkjennelsesteoretisk spørsmål knyttet til beskrivelse, fortolkning og representasjon over hodet. Og på dette planet lar problemene seg ikke løse gjennom noen slags "være-grei-mot-informanten-strategi", der man som demokratisk innstilt forsker f.eks. lar tidligere intervjuobjekter lese utkastene til forskningsrapporten. Refleksivitetsdebatten dreier seg om etikk og om politikk, men dypest sett om mulighetene til erkjennelse.

Blant historikere har debatten derimot for en stor del kommet til å dreie seg om hi-

storiesyn, dvs. om hvilke kilder som skal anerkjennes, hvilke tolkninger som skal gjøres og hvilke stemmer som skal få komme til uttrykk. Diskusjonen om de muntlige kildene og om "oral history" som en type (politisk) aktivitet med iboende demokratiserende effekt, hører til her⁸. Den tyske "historikerstriden" med debatten om historikernes forhold til og behandling av nazitiden er et annet eksempel⁹, likeledes til en viss grad også den diskusjonen som har vært ført rundt fremveksten av feltet "Alltags-geschichte" i Tyskland¹⁰. Man kan si at denne type problemstillinger knytter an til refleksivitetsdebattens etiske aspekt, idet den ser forskning som (mulig) maktutøvelse.

I tillegg har det også vært fort en diskusjon om representasjonsproblematikken, der spørsmålene om det narrative i historieskrivingen har stått sentralt¹¹. På dette feltet betød Hayden White en kraftig utfordring, da han i sin bok *Metahistory* fra 1973 omtalte all historieskriving som litteratur og analyserte historiske og historiefilosofiske verk fra 1800-tallet ut fra fire tradisjonelle "modes of emplotment": romanse, tragedie, komedie og satire. For White blir historieskriving ikke et middel til å overføre kunnskap om fortidig virkelighet, men istedet et middel til å skape mening (jfr. Fulsås 1989:51). Også den tyske historikeren Jörn Rüsen har vært opptatt av det narrative ved historien. I motsetning til White, ser han likevel ikke historien primært som litteratur, men forsøker istedet å plassere det narrative innen rammen av historisk teori. Han mener at alle historiske prosesser inneholder et element av kontingens, dvs. av noe tilfeldig eller ikke-nødvendig som ikke helt ut lar seg forklare ved nomologiske eller intensjonale modeller. Først ved hjelp av det narrative lar det kontingente, og dermed det spesifikke historiske, seg forklare tilfredsstillende (Kaldal 1993).

Denne debatten dreier seg om forholdet mellom fremstillingsformen og den fortid — dvs. den forgangne virkelighet — som skal fremstilles. Det er imidlertid interessant at selve historieprosjektet som sådan meget sjelden trekkes i tvil. Den forgangne virkelighets "virkelighet" og mulighetene til overhodet å fremstille den, blir ikke gjort til gjenstand for noen egentlig diskusjon, men figurerer i høyden som retoriske spørsmål eller reduseres til et kildekritisk anliggende. I *Den jyske historikers* hefte "Findes historien — virkelig?" sier litteraturviteren Hans Hauge at "således bekrefter historikerne folk i, at verden kan *repræsenteres*. Historikere kan nok være vildt uenige om, hvad historie er, eller hvilken historiske teori, der er den rigtige, men de har ikke fundamentalt sat spørsmåltegn ved, at historien er *mimesis*" (Hauge 1990:10). På denne måten forblir refleksivitetsdebattens mest grunnleggende aspekt uberørt. De erkjennelsesteoretiske problemene og spørsmålene omkring forskeren som "skaper av virkelighet" tas ikke opp. Til tross for sin debatt om kilder, metode og historiesyn bidrar historikerne dermed til å styrke det naturliggjorte historiebegrepet.

Tiden og historien

Medieforskeren Anders Johansen er blant dem som har problematisert dette verdiladde og "naturlige" historiebegrepet. Han tar utgangspunkt i museumsvirksomheten og kulturminnevernet og spør hvorfor denne type pleie av fortiden egentlig skulle kunne gi identitet og mening. Johansen polemiserer mot den oppfatning at gamle gjenstander og andre materielle levn i seg selv kan skape forbindelse og nærhet til fortiden. Faktisk mener han at de to målsetningene som settes opp for museumsvirksomhet og kulturminnevern og for hi-

storisk orientert kulturforskning og -formidling i det hele, nemlig *identitet* og *kunnskap*, er gjensidig utelukkende størrelser. Mens identitet på den ene side dreier seg om sammenheng, kontinuitet, om likhet og muligheter til gjenkjennelse, i dette tilfelle over tid, består historie på den annen side av brudd og endringer, mangfold og variasjon. Mer enn å skape identitet, det være seg for et individ, for en gruppe eller en nasjon, tjener *egentlig* historisk innsikt til å oppløse identiteten, fordi den fremhever det skiftende, det usikre og det langt fra lovmessige. Derfor kan "stoff til identitetsbygging (...) bare hentes ut av historien i den utstrekning historiserende perspektiver blir satt ut av kraft"¹². Når mange mennesker idag likevel *føler* kontakt med fortiden, f.eks. ved synet av gamle gjenstander på museum eller i møtet med et fortidsminne i landskapet, har dette "ingen ting med tingenes kilde- og opplysningsverdi å gjøre"¹³. Fortiden eksisterer ikke, materielle levn kan sette oss i forbindelse med fortiden bare i den grad vi makter å tenke dem inn i historiske sammenhenger. Å tro noe annet er en felle fornuften og kan bare resultere i "fornuftsstridige opplevelser"¹⁴ eller "en sterk, men urimelig følelse av kontakt" med fortiden¹⁵.

Johansens analyse klargjør et viktig paradoks. Irritasjonen over det fornuftsstridige gjør imidlertid at perspektivet hans blir reduksjonistisk og kulturaspektet ved problematikken forenklet. For disse sterke, men urimelige, følelser, disse fornuftsstridige opplevelser, de eksisterer jo faktisk. De har en realitet i vår kultur, nettopp som opplevelser og følelser. Folk tenker, taler og endog handler ut fra dem. Disse opplevelsene, nettopp denne typen historiebevissthet, oppmuntres gjennom store offentlige satsninger som forskningsprogram og museer, og begrunnes i offentlige dokumenter. Selv om slike følelser er "feller for vår for-

nuft" er de også elementer i vår kultur. Johansen unngår å stille spørsmål om hva som er bakgrunnen for disse opplevelsene, eller om den kulturelle konteksten som gjør dem mulige og akseptable. Han påpeker godt nok en type historiebevissthet som det ikke kan "gjøres fornuftig rede for"¹⁶, men spør ikke om hvorfor i all verden den finnes — og med slik styrke?

En begrepsavklaring kan være nødvendig for å komme videre herfra. Tre begreper er sentrale: Fortid, historie og historiefag. De to første forveksles ofte, de to siste sidestilles. Fortid og historie er ikke det samme. Fortiden er forgangen tid. Den er tapt, ikke tilgjengelig annet enn gjennom erindring, fortolkninger, fortellinger. I sin bok *Problemer i historiens teori* sier Ottar Dahl at i sin mest omfattende og elementære betydning, er historie en "allmenn fortidsbevissthet,

knyttet til individuell eller kollektiv erindring"¹⁷. Fortiden er historiens emne og referansepunkt, mens historie på sin side er fortolkning av og bevissthet om fortiden. Derfor må faktisk de "fornuftsstridige opplevelser" som Johansen beskriver, også kunne regnes som en type historie, selv om de rett nok står i et annet forhold til fortiden enn f.eks. en strengt metodisk historiefaglig analyse kunne gjøre. Men et speil av fortiden kan historien ikke i noe tilfelle være: Historie er ikke mimesis. Den er "mindre" enn fortiden, og den har en struktur som er dens egen. Historien er oppstått ettertid og er preget av det banale men grunnleggende faktum at i ettertid "vet man hvordan det gikk". Selv den enkleste krønike, som bare er en oppramsing av ting som har skjedd, krever at noen har gjort et utvalg og satt opp en rekkefølge¹⁸. Historie skapes i nåtiden,

den er et kulturprodukt oppstått i en bestemt kontekst — en representasjon av noe som ikke er tilgjengelig på annen måte.

Her kommer historiefaget inn: I våre moderne samfunn eksisterer det et vitenskapsfag som kaller seg historie, som har sine bestemte metoder, sin presentasjonsform, en posisjon i det akademiske liv og desuten en viss sosial status. Ottar Dahl sier i sin bok at selv om historiefagets virksomhet "i utgangspunkt og grunnlag (er) avhengig av de spontant utviklede historieoppfatninger hos almennheten" så står den likevel "i sin målsetting og i sine resultater kritisk til disse allmennforestillingerne og kan virke til å endre dem"¹⁹. Dahl gjør det klart at historiefagets virksomhet bare er en del av en mer omfattende historieproduksjon, men hans formulering fremhever samtidig at det eksisterer et hierarkisk forhold mellom denne virksomheten og den allmenne bevissthet om fortiden: Historiefaglig virksomhet, drevet etter bestemte teorier og vitenskapelige metoder, fungerer *korrigerende* i forhold til den allmenne bevissthet. Dermed kommer samtidig den fortidsbevissthet og kunnskap som skapes gjennom historiefaglig virksomhet, til å sette norm for den øvrige historiske bevissthet. I historiefaget finnes den sanneste kunnskapen, her finnes *historien* — egentlig.

Den sosiale minnesproduksjonen

Dette hierarkiet kan være reelt nok, men for å undersøke historiebevissthet og -produksjon som kulturfenomen på bred basis, kan det fungere bedre å ta utgangspunkt i et annet perspektiv. Den totale historieproduksjonen i et samfunn kan betraktes som et kor med mange stemmer. Her deltar historiefaget med sin røst og sin innflytelse, men i tillegg finnes det mange andre. I engelsksproglig sammenheng brukes både

begrep som "social memory"²⁰ og "collective memory"²¹ om dette. I oversettelse ligger ordet "folkeminne" forunderlig nær, men et begrep som *den sosiale minnesproduksjon* virker likevel mer tidssvarende.

Ut fra en slik forståelse av minnesproduksjonen plass i kulturen har en gruppe engelske historikere i Birmingham utviklet begrepet "popular memory". I dette vil de "include *all* the ways in which a sense of the past is constructed in our society. These do not necessarily take a written or literary form. Still less do they conform to academic standards of scholarship or truthfulness. Academic history has a particular place in a much larger process. We will call this 'the social production of memory'. In this collective production everyone participates, though unequally."²² I denne sosiale minnesproduksjon deltar 'the historical apparatus', dvs. samfunnets mer autoriserte leverantører og forvaltere av historie. Hit regnes — utover historiefaget og dets utøvere — også museumsvesenet, fortidsminnevernet, skoleverket og andre statlige institusjoner. Monarki og militærvesen bidrar med sitt, fjernsynsserier over historiske emner kan spille en rolle, likeledes historisk orientert turisme, samt utstillinger og arrangementer knyttet opp mot bestemte historiske epoker eller begivenheter. Det fremheves at de historiekonstruksjonene som finnes her, er langt fra enhetlige og endog kan motsi hverandre eller konkurrerer med hverandre²³. 'The historical apparatus' brukes likevel som samlebetegnelse på institusjoner og aktører med en viss offentlighet og innflytelse. I tillegg består den sosiale minnesproduksjonen også av det mer private — minnene, fortellingene og tradisjonene. Også slik historie kan ha et kollektivt preg, men den kommer vanligvis ikke til uttrykk i den offentlige sfæren og har ikke samme type samfunnsmessige innflytelse, mangler tilgang til mediene osv. Denne delen av minnesproduk-

sjonen kan utfylle den mer offentlige, men den kan også representere en opposisjon²⁴.

En modell som denne gir rom for historiefaget og dets betydning, men ser samtidig denne minnesproduksjonen i forbindelse med de andre former for historieskaping som også eksisterer. Det blir mulig å betrakte den sosiale minnesproduksjonen som ett sammenhengende felt i kulturen.

I dette feltet finnes det ulike uttrykksformer som tildels benytter seg av ulike medier, og som dessuten kan ha ulik hensikt med den historie som produseres og forvaltes. Intensjonen er ikke alltid å formidle kunnskap som holder mål i forhold til akademisk, vitenskapelig standard, andre funksjoner og behov gjør seg også gjeldende. Allerede Grimm var inne på dette da han skrev at "gaae Sagnene end med andre Skridt og see med andre Øine, end Historien gjør, maa man dog unde ethvert Folk, og regne det for en ædel Egenskab, at dets Histories Dag har en Morgen- og Aftendæmring af Sagn"²⁵. Senere folkloristisk forskning på historiske sagn har vist at disse i utpreget grad formidler tradisjonsmiljøets syn på og holdning til de begivenheter som beskrives. Når tradisjonen utelater eller endrer en del av de historiske fakta, gjør ikke dette sagn til dårlig vitenskap — sagnets ærend er simpelthen et annet²⁶. Viktig i denne sammenheng er det også å understreke at de ulike ikke-akademiske formene for minnesproduksjon slett ikke bare hører til kulturens "Morgen- og Aftendæmring", dvs. til før- eller ikke-moderne kulturformer. Også i moderne samfunn er "Historiens dag" ledsaget av minnesproduksjon, som "see med andre Øine og gaae med andre Skridt". Her kan historien være mer person- enn saksorientert, fremstillingen kan ha en anekdotisk form, sin egen kronologi osv. Også her kan en form for kunnskapsformidling være viktig, men i tillegg vil historien skape opplevelse og engasjement. Den vil delaktiggjøre, for-

midle verdier og skape konsensus om sammenhenger og årsaker. For å undersøke de ulike formene for historieproduksjon, er det nødvendig å gå inn på alle disse forskjellige premisene og intensjonene. I denne sammenhengen kan ikke f.eks. det narrative ved sagn og personlige fortellinger eller opplevelsesaspektet ved historisk turisme settes til side som misforståelser eller feilkilder, men må sees som bærende elementer i denne type minnesproduksjon.

Men samtidig blir forholdet *mellom* de ulike historieformene og historieforståelsene svært viktig. Når minnesproduksjonen skal betraktes som ett sammenhengende felt, kan grensene mellom formene heller ikke trekkes for strengt. Dels utfyller og supplerer de ulike formene hverandre, dels glir de også over i hverandre og låner fra hverandre. Og det er først sammen, som en totalitet, at de er uttrykk for samfunnets historiebevissthet i full bredde. Til tross for de mange uttrykksformene har dessuten feltet "historie" noen grunnleggende og konstituerende fellestrekk. Det viktigste er referansen til fortiden — en fortid som ikke er tilgjengelig, men som historien på ulike måter re-presenterer. Et annet felles genrekrav er at historien skal være sann — usann historie er simpelthen ikke historie, men løgn og forbannet dikt. Og det sentrale sannhetskriteriet er nettopp fortiden. Historien skal være mest mulig identisk med den fortid den refererer til. Logisk sett er dette et aldeles umulig prosjekt, i og med at fortiden nettopp bare er tilgjengelig gjennom historiens representasjon. De ulike formene for historie forsøker imidlertid å løse problemet på hver sine måter. Historiefaget har sine vitenskapelige metoder, der f.eks. kildekritikken står sentralt. I andre tilfeller kan en følelse av kontakt og medopplevelse være svaret, i atter andre — f.eks. hva angår sagn og personlige fortellinger — vil konsensus rundt historiens budskap og vurde-

ringer skape et beslektet inntrykk av sannhet og overensstemmelse.

Det narrative er også et viktig fellestrekk ved minnesproduksjonen. At dette har en sentral plass i såvel historisk sagntradisjon som i anekdoter, minner og personlige fortellinger er ukontroversielt. Men utover dette har teoretikere som f.eks. White og Rüsen (se ovenfor) argumentert for at det narrative også er avgjørende historievitenskapelige fremstillinger. Umiddelbart kan det narrative dermed synes å stå svakest ved den mest opplevelsessorienterte historien, som på sin side ofte vil være knyttet nært opp mot materielle levn. Men også her kan fortellingene ligge til grunn og bidra til å gi mening til det materielle.

Det narrative krever utvalg, strukturering og dermed evaluering. En fortelling som er uten dette, mangler både form og poeng og er derfor heller ingen egentlig fortelling²⁷. Historien forteller altså ikke bare om fortiden, om det som skjedde dengang. Når fortellingen skapes må det samtidig legges inn et perspektiv, en vurdering. Historien får et budskap. Dette kan være meget svakt uttalt, og f.eks. bare være indirekte tilstede i form av emne- eller kildevalg, men det kan også gjøre seg gjeldende som en klart uttalt moral, som en ideologi eller det kan være slutpoenget i en anekdote.

Historie og modernitet

Ulike former for historie kan leve side om side. Det som først og fremst kjennetegner minnesproduksjonen i moderne samfunn, er likevel nettopp eksistensen av vitenskapsfaget historie og den sosiale status som denne historieformen har. Her har én form for historie fått kulturell dominans og er blitt i stand til å sette normer som blir gyldige også for minnesproduksjonen i alminnelighet²⁸. Som skissert innledningsvis har

dessuten historie generelt, og denne ene formen spesielt, blitt sterkt verdiladd. Begrepet historie er knyttet opp mot andre begrep som betegner udiskutable, om enn ikke alltid like lett oppnåelige goder: Identitet, tilhørighet, sammenheng, et meningsfylt liv. Historie relateres også til demokrati. Et "demokratisk historiesyn" proklamerer "retten til en fortid" som ethvert menneskes eller enhver gruppes demokratiske rettighet.

Historiefagets moderne gjennombrudd, eller vitenskapeliggjøringen av historien, hører til opplysningstiden og til romantikken. Dermed er det også del av det moderne gjennombrudd i mer generell forstand, og preget av de ideer og tenkemåter som kjennetegner moderniteten. Av særlig betydning i vår sammenheng er at modernitetens forestillinger om fremskritt også gjør seg gjeldende i den vitenskapeliggjorte historie. Et evolusjonistisk syn kom til å prege særlig de kulturhistoriske disipliner, med tro på en utvikling fra enkle til kompliserte kultur-, samfunns- og religionsformer og med samtiden som det udiskutable toppunkt. Vel så viktig og langt mer grunnleggende er imidlertid at "historiseringen av historien", med periodisering og med fremheving av det historisk unike ved ulike begivenheter og forhold, er basert på en lineær tidsforståelse. Denne tidsoppfatningens dominans over den sykliske og mytiske tid er blant modernitetens viktige kjennetegn og innebærer en oppfatning av at tiden beveger seg fra en ugjenkallelig tapt fortid mot en ukjent fremtid²⁹.

Modernitetens historieoppfatning gir historie et ny og annen plass i kulturen. Ennå inn i opplysningstiden var det mulig å operere med et klassisk historiesyn der fortiden tenktes å inneholde forbilder og paralleller til samtidens situasjoner og problemer. Svært konkret kom dette til uttrykk i historiebøker for ungdom, der historiske fortel-

linger presenteres ut fra et moralsk didaktisk siktemål, og følgelig er kategorisert etter emne, ikke etter år eller sted. I nordisk sammenheng har O. Mallings *Store og gode Handlinger af Danske, Nordmenn og Holstenere* nok vært det mest innflytelsesrike verk i genren. Her er fortellinger om ulike historiske personer presentert under overskrifter som "Kjekt Mod", "Kierlighed til Fedrelandet" osv. En slik tankegang forutsetter at nåtiden ikke på noe vesentlig punkt skiller seg fra fortiden, og åpner dessuten for at fortiden endog kan ha kvaliteter som får den til å overgå nåtiden og som gjør den til et forbilde.

En historisert historie basert på en lineær tidsoppfatning og ledsaget av forestillinger om fremskritt og utvikling umuliggjør denne type fortelling. Derimot kommer det narrative inn i historien på en annen måte. Den lineære tidsoppfatningen, ledsaget av troen på fremskritt og utvikling, inneholder kimen til helt nye fortellinger: fortellingen om tidens *gang*, dens bevegelse ikke bare fra ett punkt til et annet, men fra en tilstand som utvikler seg til en annen. Troen på fremskrittet er en av modernitetens "store fortellinger" ikke bare i metaforisk betydning; den gir i seg selv et tankemønster som formelig skriker etter å bli omsatt til en fortelling om en begynnelse, en endring (dvs. en komplikasjon og dens oppløsning) og en slutt. Fortellingen har dessuten en moral: Fremskrittet seirer, og fremskrittet er godt.

Denne historieforståelsen inneholder også en idé om fortiden som "noe annet", en forestilling om at "the past is a foreign country"³⁰. Fordi tiden går fremover og intet gjentas, samtidig som raske endringer utgjør et grunnmønster i modernitetens kultur- og samfunnsformer, blir fortiden ikke bare noe tapt, men også noe fremmed og prinsipielt annerledes enn den til enhver tid nåværende menneskelige virkelighet.

Histørien utgjør et eget univers ved siden av menneskenes eget, en verden vi har en viss forbindelse til, en verden vi alle kommer fra og som er vårt opphav, men også en verden som ikke er tilgjengelig for oss — vanligvis.

Samtidig skjer en eksotisering av historien. Det fortidige er tapt, kanskje finnes det "rester" av det i nåtiden, f.eks. i form av gamle gjenstander, bygninger, ulike tradisjoner, men disse tingene har per definisjon en relativt høy sjeldenhetsverdi. Modernitetens raske endringer produserer på den ene side stadig *mer* fortid, som er stadig *mer* annerledes, samtidig som disse endringene på den annen side ødelegger og spiser opp levningene etter den eksotiserte fortiden den etterlater seg. Ikke uten grunn er tanken om å bevare fortidsminner, samle inn tradisjoner, dokumentere fortiden også en del av historiens moderne gjennombrudd. Parallelt med historiefaget oppstod museene, tradisjonsarkivene og fornminnevernet. Så lenge fortiden kan oppfattes som prinsipielt lik nåtiden, gir det liten mening å gå til anstrengelser for å ta vare på restene av den. Levninger fra fortiden kan ha sin betydning og verdi i samtiden på linje med andre ting, men status som "fornminner" og "antikviteter" får de først når fortiden blir sett på som "noe annet".

Fortellingen om nasjonen står sentralt i historiefagets tematiseringer av de moderne forestillingene om fremskrittet og om tiden som ikke bare går, men går fremover. Også nasjonalstaten og nasjonalismen oppstod som del av det moderne gjennombrudd og historiefaget har ytt viktige bidrag i denne sammenhengen. Uffe Østergård sier at "Historieforskningen er et fuldbåret barn av nationalstaternes tidsalder. Faget blev udviklet til at ivaretage tre delvis overlappende formål: 1) forvaltning af statssamfundets officielle hukommelse i form af de statlige arkiver, 2) produktion af national propa-

Samfunnets historieproduksjon er et kør med mange stemmer. Historisk turisme og populære souvenirer er med på å skape vårt bilde av fortiden. Postkort, kjøpt i Oslo 1995.

ganda i konfrontationerne med nabostaterne og 3) national indoktrinering af hele den skolepligtige befolkning”³¹. I et land som Norge betød etableringen av vitenskapsfaget historie samtidig etablering av en nasjonal historie, både i den forstand at historieforskningen i stor grad arbeidet med norske emner, og ved at problemstillinger og perspektiv nettopp fokuserte på det nasjonale. På denne måten kom historiefaget til å bygge opp om fortellingen om nasjonens vei gjennom århundrene, frem mot den endelige ”forløsning” i form av den moderne nasjonalstaten. Østergård sier videre at de tidlige vitenskapelige historikerne ”konstruerte nemlig deres respektive nationale historier ved at projicere identiteter skabt i 1800-tallets nationalstater, tilbage i middelalderen og vikingetiden”³².

Dette har blant annet hatt til følge at ”Danmarkshistorien” skrives uten å innbefatte tidligere danske områder. ”Begrænsningen til det nuværende Danmark var så selvfølgelig for forfatterne, at ingen af dem følte behov for at begrunde, endsige problematisere, at de ikke behandlede områder, som havde været centrale dele af det danske rige i århundrer”³³. Nåtidens situasjon får uproblematisk danne utgangspunkt, med det resultat at historien skrives som om dens hensikt hele tiden hadde vært å resultere i ”idag”, det vil her si i nasjonalstaten. Tiden er lineær, men i tillegg har historien fått både retning og intensjon. Den beveger seg ikke bare fremover langs en linje, historien har også et mål og beveger seg mot.

Fra norsk sammenheng er denne type tankegang tilstede i formuleringer som

"Langsomt ble landet vårt eget"³⁴, "Det norske folks liv og historie"³⁵ eller "Nordmenn før oss"³⁶ — formuleringer som legger vekt på kontinuitet, likhet og intensjonalitet: "Norge" har alltid eksistert, "nordmenn" har alltid levd der. Da forlaget Aschehoug hosten 1994 lanserte sin store nye Norgeshistorie, het det i annonsene: "Hva har kjennetegnet det norske folk gjennom tidene? Hvordan har nordmennene i skiftende tider funnet sin plass mellom andre nasjoner?" Historieverket skulle gi svar på dette ved å fortelle om nasjonens gang gjennom tiden. Det henvendte seg til alle "som føler seg rotløse, rastløse og usikre er på leting etter den trygghet som røtter, identitet og fastpunkter i tilværelsen kan gi. Da er vår egen norske historie god å ty til. Den gir et perspektiv på vår fremtid som bare fortiden kan gi"³⁷.

De fornuftsstridige opplevelser og de sterke, men urimelige følelser av kontakt med fortiden som Anders Johansen polemiserer imot, er således ikke grepet ut av luften, de er ikke oppstått i folket på grunnlag av lutter sentimentalitet og manglende opplysning. Nettopp vitenskapsfaget historie har vært med på å skape dem. På dette grunnlaget er nasjonalstaten etablert. Den systematiske skolering i nasjonalitet som nasjonalstaten har gitt sine innbyggere gjennom utbredelse av en nasjonalkultur, har ikke bare legitimert, men også *krevd* en slik fortidsforståelse. Uten historiefagets dominans i den sosiale minnesproduksjon ville denne type historieoppfatning stått langt svakere, om den overhodet hadde eksistert. Hverken eldre sagntradisjon eller individorientert erindringsmateriale forutsetter en lineær tidsforståelse. Heller ikke inkorporeerer de moderne forestillinger om fremskritt og om "historiens intensjonalitet". Det er slett ikke disse mer "folkelige historieformene" som ligger under en fornuftsstridig opplevelse av fortiden.

Historien som mytisk univers

Det er ett av modernitetens paradokser at den har et dobbelt forhold til historien: Den gjør historien til "et fremmed land", noe som er prinsipielt annerledes, samtidig som den forkynner at her finnes forklaringene, her kommer vi fra. Historien blir verneverdig og utilgjengelig på samme tid. Den er fjern og tapt, samtidig som sterke verdier knyttes til den. Historien utgjør et annet, men betydningsfullt univers. På denne måten kan historie idag sies å ha trukket til seg mange av de verdier og funksjoner som i andre samfunnsformer forbindes med religion og med mytologi. I det før-moderne Europa plasserte kristendommen det enkelte menneske inn i et universelt drama der begrep som synd, forsoning og frelse gav perspektiver på liv og død, på godt og ondt. Det moderne menneske finner sin plass i et annet drama, der fremskritt, utvikling — og historie — setter liv og skjebne i sammenheng. Spørsmålene om "hvor kommer vi fra" og "hvor går vi hen" besvares ikke lenger med referanse til et religiøst univers i en mytisk "tid utenfor tiden", en tid der tiden ikke *går*, men *er*. Istedet plasseres mennesket og dets skjebne i et historisk univers, der de forklarende begrepene leveres av historiske tidskategorier. Innenfor rammen av en lineær tidsforståelse får det enkelte liv mening i forhold til fortid, nåtid og fremtid. Tiden beveger seg fremover ved hjelp av forandringer og menneskenes skjebne er å være del av denne bevegelsen. "Retten til en fortid" blir retten til en plass i et meningsunivers som gir identitet og sosial eksistens, og som samtidig kan begrunne moral og verdier. Den "historieløse" vil på sin side utsette seg for den fare å ikke høre til i noe slikt univers. Bortsett fra det meningstap som en slik tilstand ville tenkes å medføre, skaper det anomali og ambivalens. Den historieløse blir en person som bryter ned vik-

Historiefagets vitenskapeliggjøring skjer parallelt med fremveksten av nasjonalstaten. Her skapes fortellingen om folkets vandring gjennom århundrene, frem til den fulle nasjonale forløsning. Nytrykk av postkort fra århundreskiftet.

tige kategorier og som utgjør en trussel for seg selv og andre.

Historien forsyner menneskene med de forklarende fortellinger som religiøse myter forvalter i andre sammenhenger, fortellinger som danner bakgrunnen for den enkeltes plassering inn i verden og universet. Historien beskriver hvordan alle ting ble som de er. Den inneholder både forklaring og begrunnelse. Men samtidig forteller historien, som mytene, om en tapt virkelighet. Også her fortelles om ting fra "en annen tid", i dette tilfellet en tid som er *gått*, som er tapt. Her beskrives en virkelighet som menneskene ikke lenger har direkte tilgang til, men som likevel inneholder svarene på alle

de viktige spørsmålene. Bare gjennom de ytterste anstrengelser er det mulig å komme i kontakt med denne virkelighetsdimensjonen.

De spor den har etterlatt seg, blir viktige vitnesbyrd, som må bevares og dyrkes: forminner, antikviteter, "historiske vitnesbyrd" er historiens relikvier.

Historien blir gjenstand for ærbødighet og til en viss grad for kult. Det store alvor som hersker omkring historieforskning og historieskriving, kravet — også i de mest populære fremstillinger — om at historiefremstillinger skal være *helt* sanne, blir indikasjoner på dette.

"Historieforfalskning" er på sin side en

skjendighet som nærmer seg blasfemien (i samfunn der gamle blasfemilover stort sett fører et sovende liv), og "historierevisjonisme" blir å forstå som kjetteri — et truende avvik, et forsøk på å omstøte gjeldende forklaringer. I europeisk etterkrigstid, der nazismen har fått status som det inkarnerte onde, med Hitler som symbolet for "det onde mennesket", blir nettopp nynazistenes historierevisjonisme en av de alvorlige anklagene som rettes mot dem. Avskyen overfor deres bestrebelser på å gjenoppvekke "det ytterste onde" blir forsterket når de samtidig ledsages av forsøk på å skrive om historien. Her kan det ellers være verdt å merke seg at uten de sterke forestillingene om historien som menings- og kraftgivende univers, forestillinger som både de onde nynazistene og de gode andre deler, ville såvel "nynazistene" som deres historierevisjonismen vært begreper helt uten mening. Nettopp samfunnets alminnelige helligholdelse av historien og troen på den kraft som finnes her, bidrar til å støtte opp om nynazistenes prosjekt og identitet.

Men også de gode i samfunnet dyrker historien. Historiebøker har et stort publikum langt utenfor de akademiske kretser. Lokalhistorie og slektshistorie samler interesserte amatører til mangfoldig aktivitet. Innen populærlitteraturen er historiske romaner en egen og yndet genre. "Historisk turisme" er et felt i stadig vekst, likesom historiske filmer, teaterstykker og "historiespill" florerer. Gjennom tildels ressurskrevende minnesarrangementer og jubileer som markerer historiske begivenheter, signaliserer samfunnet at dette er viktige elementer i den offentlige, delte kultur. I år markeres avslutningen av 2. verdenskrig over store deler av verden. I Norge omtales dette som "Frigjøringsjubileet", og omfatter en rekke større og mindre arrangement som har vært planlagt over tildels lang tid. Den regjeringsoppnevnte kommiteen for

jubileet har i sine uttalelser fremhevet som en særlig oppgave å formidle kunnskap om krigen og okkupasjonstiden til unge mennesker. Igjen skal historieløsheten bekjempes: de unge må innvies til kunnskap om sin egen historie — og dermed til de verdier som det norske samfunnet bygger på. Når de får sin plass i historiens meningsgivende sammenheng, blir også neste generasjon ansvarliggjort og tildelt en identitet som voksne nordmenn.

Noter

- ¹ Stortingsmelding nr. 23 1981—1982: Kulturpolitikk for 1980-åra, s. 130.
- ² Dahl 1990:9 ff.
- ³ Se Bull 1981.
- ⁴ Se f.eks. Thompson 1980 og Popular Memory Group 1982.
- ⁵ Se f.eks. Bohman 1994.
- ⁶ Se Hedeager og Schousboe 1989, Lowenthal 1985, Johnsen et al. 1982.
- ⁷ Se f.eks. Hastrup 1988.
- ⁸ Se Thompson 1980 og Popular Memory Group 1982.
- ⁹ Se f.eks. Sørensen 1987.
- ¹⁰ Kaldal 1994.
- ¹¹ Se Fulsås 1989 og Kaldal 1993.
- ¹² Johansen 1990:246.
- ¹³ Ibid:235.
- ¹⁴ Ibid:239.
- ¹⁵ Ibid:235.
- ¹⁶ Ibid:246.
- ¹⁷ O. Dahl 1986:7.
- ¹⁸ En annen ting er at menneskets alminnelige dragning mot det narrative ofte også gjør at selv krøniker leses som fortellinger om sammenhenger, ikke bare om rekkefølge..
- ¹⁹ O. Dahl 1986:7.
- ²⁰ Fentress og Wickham 1992.
- ²¹ Halbwachs 1992.
- ²² Popular Memory Group 1982:207.
- ²³ Ibid:207.
- ²⁴ Ibid.
- ²⁵ Se Faye 1948:iv.
- ²⁶ Se Hodne 1973.
- ²⁷ Se Stahl 1977.
- ²⁸ Jf. Dahl, ovenfor.
- ²⁹ Se f.eks. Roth 1994.

- ³⁰ Lowenthal 1985.
³¹ Østergård 1993:32.
³² Ibid:34.
³³ Ibid:37.
³⁴ Steen 1967, også brukt som tittel på Maihaugens historiske utstilling, åpnet 1994.
³⁵ Tittelen på P. A. Munchs store historieverk, publisert 1852—1862.
³⁶ E. Bull d.y., Norgeshistorie for gymnaset. Først gitt ut 1948, reviderte utgaver brukt i norsk skoleverk til ca 1985.
³⁷ Sitert fra reklamebrosjyre, Aschehoug.

Litteratur

- Bohman, Stefan, 1994. "Historia som kulturfenomen." I: Gustavsson, A. (red.), *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. Uppsala.
 Bull, Edvard, 1948. *Nordmenn for oss*. Oslo.
 Bull, Edvard, 1981. *Retten til en fortid. Sosialhistoriske artikler*. Oslo.
 Dahl, H. F., 1990. *Kulturforskning — hva skal vi med den? NAVF: Kultur- og tradisjonsformidlende forskning i Norge Handlingsplan*. Oslo.
 Dahl, Ottar, 1986. *Problemer i historiens teori*. Oslo.
 Faye, Andreas, 1948. *Norske Folkesagn. Fortale*. NFL 63. Oslo.
 Fentress, James og Wickham, Chris, 1992. *Social memory*. Oxford.
 Fulsås, Narve, 1989. "Forteljing og historie." I: *Studier i historisk metode* 20. Århus.
 Halbwachs, Maurice, 1992. *On Social Memory*. Chicago.
 Hastrup, Kirsten, 1988. "Kultur som analytisk begreb." I: Hauge, H. og Horstbøll, H. (red.), *Kulturbegrebets kulturhistorie*. Århus.
 Hauge, Hans, 1990. "Historiens vendinger." I: *Den jyske historiker: Findes historien — virkelig?* Århus.
 Hedeager, Lotte og Schousboe, Karen, 1989. *Brugte historier. Ti essays om brug og misbrug af historien*. København.
 Hodne, Bjarne, 1973. *Personallistoriske sagn. En studie i kildeverdi*. Oslo.
 Johansen, Anders, 1990. "Tid, ting, identitet." I: Meyer, S. (red.), *Estetik og historisitet*. Bergen.
 Johnsen, Richard et. al (red.), 1982. *Making Histories*. London.
 Kaldal, Ingar, 1994. *Alltagsgeschichte og mikrohistorie*. Trondheim.
 Kaldal, Ingar, 1993. "Å fortelje, å forklare og å tenke historisk." I: *Historisk Tidsskrift*, hft.1.
 Lowenthal, David, 1985. *The Past is a Foreign Country*. Cambridge.

- Malling, Ove, 1777. *Store og gode Handlinger Af Danske, Nordmenn og Holstenere*. København.
 Munch, Peter Andreas, 1852—1862. *Det norske folks liv og historie*. Christiania.
 Popular Memory Group, 1982. "Popular Memory: Theory, Politics, Method." I: Johnsen, R. et. al (red.), *Making Histories*. London.
 Roth, Klaus, 1994. "Time, Folk-Culture and Post-Socialist Ethnology in Southeast Europe." I: Gustavsson, A. (red.), *Tiden och historien i 1990-talets kulturforskning*. Uppsala.
 Thompson, Paul, 1980. *Det förgångnas röst. Den muntliga historieforskningens grunder*. Södertälje (først utg. Oxford 1978).
 Stahl, Sandra, 1977. "The personal narrative as folklore." I: *Journal of the Folklore Institute*.
 Steen, Sverre, 1967. *Langsomt ble landet vårt eget*. Oslo.
 Stortingsmelding nr. 23 1981—82. *Kulturpolitikk for 1980-åra*.
 Sørensen, Øyving, 1987. "Historikerstrid i skyggen av Det tredje rike." I: *Historiske tidsskrift* hft. 2:87.
 White, Hayden, 1973. *Metahistory. The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*. London.
 Østergård, Uffe, 1993. *Europas ansigter. Nationale stater og politiske kulturer i en ny, gammel verden*. København.

Summary

Hearken to the Murmurings of History, or, History as an Objective of Cultural Analysis

In spite of the common stereotype of modern man as out of touch with his past, the importance of history is universally accepted in modern societies: History provides identity, roots and belonging. While the work of historians serves to supply materials for this view, it is a task for cultural analysis to ask why history works in this way, to investigate in what ways history and the past is perceived. This perspective requires the development of new concepts and categories. The social production of memory — or history — may be seen as a chorus with many voices. Modern societies are characterized by the academic discipline of history assuming a dominant position in this chorus, but other voices also exist: popular traditions, personal memories etc. However, academic history has acquired a position that turns it into a mythology of modernity, a grand narrative placing the individual in the context of the cosmic drama of linear time. This mythology supplies modern man with his "roots" and with answers to existential questions of meaning and belonging.